

Лапузіна О.М., Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

Сутність і значення морально-етичної парадигми для гуманітарно-технічної еліти України

Розглядається важливість морально-етичної парадигми у формуванні гуманітарно-технічної еліти України. Визначається місце етики ділових відносин у системі інноваційних змін, які відбуваються в Україні, як міри духовності професіонала, здатного діяти у сучасному динамічному суспільстві.

The importance of moral-ethics paradigm in formation of national humanitarian and technical elite is demonstrated. The place of business ethics in the system of innovation changes occurring in Ukraine is determined as a measure of the spirituality of the Professional able to act in the contemporary society.

Проблема етики в українській економіці поки не стала предметом серйозного і глибокого вивчення з боку дослідників і фахівців. Це особливо очевидно на тлі тієї величезної уваги, що приділяється етичному забезпеченню ділових відносин у багатьох закордонних країнах. Досвід розвитку цих країн показує, що систематичне і глибоке вивчення етичних аспектів економіки є необхідною ланкою в дослідницькій практиці усіх фахівців, що прагнуть серйозно взаємодіяти з "реальним" бізнесом. На думку українських і закордонних дослідників сучасна Україна знаходиться на етапі становлення найважливіших суспільних підсистем: соціально-економічної, політичної, соціокультурної. Відповідно до цього етичні норми і принципи, що існують у цей період, також знаходяться в процесі становлення. Вони являють собою своєрідний конгломерат стереотипів поведінки, що перейшли з епохи тоталітарної й авторитарної економіки та запозичень із західної ділової культури.

Якщо Україна поставила перед собою задачу реформувати суспільство, то обов'язковою умовою, що супроводжує цей процес, повинна бути і реформа моралі, етичних норм і принципів. Низька якість і недотримання домовленостей не вигідні, оскільки це руйнує репутацію ділової людини і рівносьильне витисненню її з ринку. На думку західних вчених і практиків бізнесу, перед Україною стає задача поєднання етики з бізнесом і формування покоління, що застосовує етичні принципи у своїй діяльності, йде на свідомий ризик, несе відповідальність за прийняття рішень, а потім користується благами своєї діяльності разом з усім цивілізованим світом.

Сучасний фахівець має справу не тільки з ресурсами, машинами і продуктами, не тільки з різними документами, виробничими, постачальницькими і збутовими процесами, він постійно має справу з людьми - керує підлеглими, веде переговори з партнерами, спілкується з трудовим колективом. І від того, наскільки добре він це робить, залежить його репутація й авторитет, а відповідно, і успіх його діяльності.

Фахівці ХХІ сторіччя повинні бути не тільки висококваліфікованими професіоналами в конкретній області реалізації своїх знань, але і мати якості підприємця. Підприємництво - це професія, покликання, навіть властивість душі чи уроджена схильність, але це ще й особливий напрям думок, поведінки, стиль. Підприємництво - це культура, етика поведінки, висока моральність.

Логіка становлення ринкових відносин у будь-якій країні припускає підключення економічної системи даної держави до світових господарських процесів. У цьому зв'язку

для України особливу актуальність здобувають питання стикування діаметрально протилежних гуманітарно-психологічних основ економік країн Заходу і нашої країни.

Ринок - це не просто місце купівлі-продажу товарів, але, насамперед особлива логіка, психологія, етика, словом, значний культурний шар, якому необхідно готувати заздалегідь. Не ринкова економіка є аморальною, шахрайською, а ті люди, що приносять дух наживи, корисливості, неповаги до покупця і конкурентів. Цивілізована ринкова економіка ґрунтується на неписаних законах, правилах гри і на таких моральних категоріях, як шляхетність, надійність, порядність, солідарність [2, с.20].

Сьогодні в усьому світі економічні зв'язки засновані на довірі між партнерами, на їхній добропорядності, підвищеній вимогливості до себе й іншим, почутті обов'язку. Це складає основу ділової етики підприємця, менеджера. Для підприємця дане слово - закон. У США і Японії багатомільйонні угоди укладаються шляхом спілкування за телефоном, і ніхто не сумнівається в їхній надійності. У багатьох фірмах багатьох країн існує принцип: "Прибуток вище усього, але вище прибутку - честь".

Ведення господарських справ, засноване на таких принципах, було характерно і для російського купецтва. Ввійшли в легенду ділові етичні норми, яких дотримувалися в Російській державі, частиною якої була й Україна протягом тривалого часу, коли мільйонні угоди складались лише кивком голови, купецьке слово було дорожче золота, і гарантом цього слова було життя.

На жаль, на багатьох підприємствах і організаціях України існують певні антиринкові поведінкові установки і стереотипи мислення, тобто такі прояви суспільної свідомості, що затримують просування до ефективної економіки, заснованої на використанні ринкових механізмів. Можна затверджувати, що пороки нашої ринкової економіки, яка тільки ще народжується - це свого роду похідні від загального стану суспільної моралі.

Аналіз багаточисельних досліджень та публікацій затверджує, що іноземні партнери, які вивчали і працювали на українському ринку, відзначають наступні негативні риси, властиві багатьом теперішнім українським фахівцям в області керування:

1. Комплекс "неповноцінності", покірність, психологія не переможця, а така, що завжди програє до "початку гри". І разом з тим - надія на майже миттєве, казкове поліпшення, але аж ніяк не опора на власні сили, наполегливість.

2. Підвищена конфліктність, небажання шукати компроміси.

3. Чітко виражена психологія рантьє, що пояснюється, з одного боку, низьким рівнем життя, а з іншого боку - непевністю в завтрашньому дні.

4. Прагнення до обмеження конкуренції, монополізму.

5. Відсутність іміджу ділової людини, підприємця, що виявляється в стилі мислення, манері вдягатися, поводитися. У західних країнах багато уваги приділяється тому, щоб зробити гарне враження. З людиною, яка неохайно одягнена, просто не стануть мати справу. Однак це не виходить, що обов'язково повинна бути "трійка" із шикарною краваткою. Гарне враження можна зробити і без дорогого костюма. У діловому спілкуванні важливий імідж узагалі [1, с.606].

Етика - це навчання про моральність і про розумне користування волею. Воля - найважливіша передумова незалежності. В умовах тоталітарного суспільства в індивіда відсутня можливість вибору. Саме воля припускає, що люди добровільно роблять свій вибір, свідомо йдуть на обмеження, коли це доцільно. По суті, сам процес ринкових взаємин завжди є перебуванням компромісу між продавцем і покупцем. Ринкова економіка, крім всього іншого, - неперевершений механізм, що дозволяє за допомогою конкуренції перетворити особистий, егоїстичний інтерес людини в суспільне благо.

Існують визначені моральні норми, що дозволяють знаходити ці компроміси. От деякі з них:

- 1) концепція "служіння суспільству", якої - завдяки внутрішньофірмовій політиці - дотримуються всі працівники підприємства, компанії, організації - від керівника до найманого персоналу. Служити клієнтам, одержуючи за це розумну плату, - от наріжний

камінь їхнього світогляду. "Благополучність виробника, - писав Генрі Форд, - залежить, у кінцевому рахунку, ... від користі, яку він приносить народу";

2) важлива справа, що захоплює цілком, - от головне багатство сучасного фахівця, незалежно від галузі його праці;

3) постійна незадоволеність досягнутими результатами, почуття здорового честолюбства, яке не марніє з роками, постійне націлювання на успіх, прагнення до рішення усе більш складних і масштабних задач;

4) щирість, сумлінність, відкритість, чесність. В умовах розвиненої конкуренції бути чесним вигідно. У багатьох західних країнах на стражу чесної конкуренції стоїть не тільки держава, але і численні об'єднання підприємців по професіях - союзи, гільдії, асоціації, що уповноважені регулювати діяльність своїх членів в інтересах споживачів для забезпечення справедливої, рівноправної й етично здорової ділової практики. Крім того, у подібних об'єднаннях існує професійний кодекс честі, що описує ряд вчинків, які визнаються його членами, як неетичні;

5) гордість за свою справу незалежно від її області і масштабів. Будь-яка справа, що служить задоволенню потреб покупців і приносить доход, престижна. В основі такого підходу лежать високий професіоналізм, впевненість у власних можливостях;

6) успіхи в діяльності не повинні досягатися за рахунок руйнування навколишнього середовища.

Етика - одна з найдавніших теоретичних дисциплін, об'єктом вивчення якої є мораль. Для позначення навчання про моральність термін "етика" був уведений ще Аристотелем. Аристотель глибокодумно помітив, що етика "допомагає пізнати, що варто робити і від чого варто утриматися". Етика узагальнює і систематизує моральні принципи і норми.

Однак людська діяльність настільки різноманітна, що знання універсальних моральних норм часто виявляється недостатнім для регулювання людського поведіння в конкретних, специфічних областях діяльності. Для аргументованих відповідей на питання, що виникають у процесі людської діяльності в різних областях, існує поняття **професійної етики**, у якій універсальні етичні норми погодяться зі специфікою даного роду діяльності, враховуються деякі додаткові моральні вимоги, характерні для цієї діяльності.

Професійна етика, і зокрема - "**ділова етика**", розглядає норми поведінки сучасного фахівця, вимоги, пропоновані культурним суспільством до його стилю роботи, характеру спілкування з людьми, соціальному вигляду. У господарських і соціальних системах майже завжди співіснують три принципово різних інструменти етичних взаємин.

1. *Ієрархія, організація*, де основний засіб впливу - відносини влади-підпорядкування, тиск на людину зверху, за допомогою примушення.

2. *Культура, етика*, тобто вироблені і визнані суспільством цінності, соціальні норми, установки, шаблони поведінки, ритуали, що змушують людину поводитися так, а не інакше.

3. *Ринок*, тобто мережа рівноправних відносин по горизонталі, заснованих на купівлі-продажу продукції і послуг, на відносинах власності, на рівновазі інтересів продавця і покупця [4, с.23].

У сучасному світі взаємини людей у сфері економічної діяльності регулюються неписаними законами ринку, тобто **діловою професійною етикою**. Саме це поняття набагато ширше, ніж просто неписані закони взаємин: це і поведінка суб'єкта економічної діяльності, і його імідж, і діловий етикет, і вміння керувати підлеглими і т.д.

У нашій країні довгий час існувала адміністративно-командна система. Її коренем була ієрархія - наймогутніший інструмент керування. Але одночасно з цим, була і "тверда" етика радянського суспільства, коли великий вплив на людей у процесі керування робили традиції, соціальні норми суспільства. Ідеологія, членство в партії вдало допомагали керувати. Сьогодні, коли зникла адміністративно-командна система, разом з нею зникає і властива цій системі етика відносин, у тому числі і ділових відносинах. Закінчилася

радянська ідеологія, і на її місце прийшла ідеологія ринку, і сьогодні в Україні практично відсутній елемент культури й етики ведення господарської діяльності.

В умовах переходу до нової економічної системи (системі ринку), як вказує американський учений В. Вейгль, особливо важливі дві обставини: необхідність етичних відносин у структурах, відповідальних за прийняття рішень і необхідність вписати економіку перехідного періоду і її інститути в не відповідні їм історичні і культурні умови.

В умовах централізованої економіки такі якості як нечесність і недовіра ставали результатом пристосовницького поведіння людей і вважалися раціональними в даній ситуації. Однак наявність цих якостей повинна вважатися нераціональною в умовах економіки, заснованої на ринкових відносинах. Отже, будь-яка економіка, що трансформується, повинна створювати також і етичну інфраструктуру для нових економічних інститутів. Згодом, у порівнянні з "ринковим" інструментом керування, більшої ваги буде здобувати і "етичний інструмент", їхнє співвідношення збалансується, як у всіх цивілізованих країнах.

Необхідність створення етичної інфраструктури для економіки перехідного періоду є вагомою причиною, згідно якій вивчення етики ділових відносин українською важливо в процесі трансформації економіки. Етика бізнесу дозволяє не тільки сформулювати потрібні етичні цінності для кожної людини, допомогти вільніше орієнтуватися в складних проблемах трудової діяльності, але і створити етичну інфраструктуру, що повинна полегшити побудову більш життєздатних економічних підрозділів в умовах трансформації економіки.

Етика ділових відносин торкається не тільки проблеми соціально відповідального поведіння. Вона зосереджена на широкому спектрі варіантів поведінки керуючих і керованих, аналізі цілей, засобів, використовуваних для досягнення мети і тими, і іншими. Наприклад, багато людей вважають неетичним ведення компаніями справ з деякими державами внаслідок політики, що проводиться там. Думка цих людей є результатом дій урядів цих держав, що порушують ціннісні уявлення людей про відношення до індивідів у суспільстві.

Дії керівників чи рядових працівників, що порушують закон, також варто розцінювати як неетичні. Однак дії, що не порушують закону, можуть розцінюватися як етичні чи неетичні в залежності від особистої системи цінностей. Так, наприклад, американська корпорація "Менвилл" десятиліттями блокувала дані, що свідчили про те, що вдихання азбестового пилу шкідливо впливає на робочих фірми. Суд штату Нью-Джерсі установив, "що корпорація "Менвилл" свідомо прийняла ділові рішення про неприйняття захисних чи відновних для здоров'я мір у повній зневазі до прав інших людей". Суд вирішив, щоб компанія перевела 80 % своїх акцій у відповідний фонд для виплати з нього людям, що пред'явили позов. Компанію погубило недотримання корпоративної етики. Випадок фірми "Менвилл" виявляє чітку лінію, що розмежовує припустиму і неприпустиму поведінку керівництва. Керівники повинні витримувати рівновагу - охороняти інтереси компанії, але не переступати границь того, що при погляді зовні представляється неприпустимим [1, с.522].

Крім вищого керівного складу організацій, фірм, підприємств, що часто демонструють неетичне корпоративне поведіння, будь-яка особистість в організації може також діяти неетично. Це, наприклад, і можливість використовувати для себе особисто те, що призначено для фірми. До неетичних дій людей з явними порушеннями закону відносяться фальсифікація документів, що відправляються службам державного регулювання, присвоєння засобів тощо.

До причин розширення неетичної практики ведення справ керівники підприємств відносять, як правило:

1. Конкурентну боротьбу, що відтискує на узбіччя етичні уявлення.
2. Невдачі з забезпеченням належної винагороди керівників за етичне поведіння.

3. Загальне зниження значення етики в суспільстві, яке ніби то виправдовує неетичне поведіння на робочому місці.

Студентам деяких економічних і технічних спеціальностей НТУ "ХП" було запропоновано висловити свою позицію відносно питання: "Умови формування цивілізованої професійної етики в Україні". Підсумовуючи різні думки, запропоновані студентськими колективами, можна відзначити наступні побажання (рекомендації) по розглянутій проблемі.

Організації, підприємства, компанії повинні розробляти власні етичні кодекси, з урахуванням сучасних етичних норм і неухильно дотримуватись їх, враховувати етичні питання при розробці своєї стратегії, складати періодичні звіти про дотримання етичних принципів у діяльності підприємства.

Необхідними і достатніми умовами формування цивілізованої професійної етики є наявність наступних положень:

- СВОБОДА - як політична, так і економічна. Держава повинна бути демократичною; повинні дотримуватися свободи слова, преси, совісті, вільної конкуренції товаровиробників, свобода вибору економічного суб'єкта, вільне ціноутворення, рівність будь-яких фізичних і юридичних осіб у здійсненні підприємницької діяльності, суверенітет споживача і т.д.

- СТАБІЛЬНІСТЬ - сильна виконавча влада, парламентські засоби політичної боротьби, стабільність законодавства.

- ПРОПАГАНДА - створення за допомогою засобів масової інформації образу процвітаючої ділової людини, що володіє високими моральними принципами, засудження корупції, корисливості, нечесної конкуренції.

- ПРАВО - не тільки нормативне закріплення найбільш загальних соціально прийнятних стандартів поведінки, але й у не меншому ступені боротьба з негативними проявами в середовищі вітчизняної економіки. Повага до закону повинна стати неодмінним атрибутом ринкової етики бізнесу. Крім того, необхідно вважати, що спочатку, поки ще не сформувалися традиції, загальні моральні цінності учасників ринкових відносин, роль правового регулювання особливо відповідальна. Важливо не тільки приймати гарні закони, але і неухильно домагатися їхнього дотримання, мати відповідні механізми відповідальності за їхнє порушення.

Декількома групами найбільш активних студентів-лідерів був розроблений етичний кодекс гуманітарно-технічної управлінської еліти. Деякі постулати цього кодексу включають наступні положення.

Кожен член гуманітарно-технічної управлінської еліти:

1. переконаний у корисності своєї праці не тільки для себе, але і для інших, для суспільства;

2. виходить з того, що люди, що оточують його, хочуть і вміють працювати, прагнуть реалізувати себе в колективній роботі;

3. вірить у свою справу, розцінює її як привабливу творчість, відноситься до неї як до мистецтва;

4. визнає необхідність конкуренції, але розуміє і необхідність співробітництва;

5. поважає себе як особистість, а будь-яку особистість - як себе;

6. поважає будь-яку власність, державну владу, суспільні рухи, соціальний порядок, закони;

7. довіряє собі, але й іншим, поважає професіоналізм і компетентність;

8. цінує освіту, науку і техніку, культуру, поважає екологію;

9. прагне до нововведень;

10. не перекладає відповідальність за ухвалення потрібного рішення на підлеглих;

11. терпимо ставиться до недоліків інших людей;

12. погоджує мети підприємства з особистими цілями співробітників;

13. нікого ніколи не принижує;

14. має нескінченне терпіння.

Висновки. Етика ділових відносин не може виникнути за нашим бажанням. Формування професійної етики - складний і тривалий процес, у якому беруть участь різні структури, у тому числі й інститути системи освіти. Мова йде про створення необхідних передумов для інтенсифікації цього процесу, тому що суспільству далеко не байдуже, які моральні принципи будуть основою ідеології його господарської діяльності.

Доцільність і навіть необхідність підготовки гуманітарно-технічної еліти України, що володіє етичними якостями ділової активності, підтверджують слова Л.Л.Товажнянского, ректора НТУ "Харківський політехнічний інститут". Він так обґрунтовує суть формування національної гуманітарно-технічної еліти: "Кожен інженер, крім високого професіоналізму, повинний бути моральною, порядною і висококультурною особистістю; у достатній мірі володіти людинознавчими знаннями; усвідомлювати особисту відповідальність за свої рішення і дії перед нинішнім і майбутніми поколіннями" [4, с.9].

Саме життя, практика ринкової економіки гостро ставить питання підготовки нового покоління українських фахівців, здатних ефективно пов'язувати етичні цінності і діяльність економічних інститутів з урахуванням національних особливостей українського менталітету.

Якщо основою духу особистості західноєвропейської цивілізації Макс Вебер назвав протестантську етику як індивідуальну вибраність до порятунку ("Протестантська етика і дух капіталізму"), то основою духу Східної Європи, і України, зокрема, є особистий, шлях, що індивідуально обирається, до громади - до загального для всіх духу. Православна релігія ґрунтується на рівності всіх народів перед Богом: "Чи врятуються всі, чи ніхто". От ці засади і можуть стати опорою реформ у довгостроковій їхній перспективі. Символічним вираженням, замість прагнення до багатства, може стати прагнення до високої якості життя. Досягти цього індивідуально неможливо. Успіх чи неуспіх України, як вважають учені, залежить від двох "речей" - Людини і Виробництва. Вистояти людині в Україні повинна допомогти інтелігенція, тому що "народ без творчої інтелігенції, як попіл на дорогах історії".

Україна, яка не так давно увійшла у світову економічну систему, повинна формувати свою систему етичних цінностей, що не суперечить загальносвітовим стандартам, але одночасно враховує національні традиції. Україна має щасливу можливість прийняти до керування ті етичні норми, що ближче їй за духом, за національними традиціями.

Література

1. Ethical theory and business / edited by Tom I.Beauchamp, Norman E. Bowie. - 6th ed., Library of Congress Cataloging-in-Publication Data
2. Р. Т. Де Джордж Деловая этика / Пер. с англ. Р.И.Столпера. - СПб., "Экономическая школа", М., Изд.Группа "Прогресс", 2001. - Т.1.496 с.
3. Проблеми та перспективи формування гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць / За редакцією Л.Л.Товажнянского та О.Г.Романовського. - У двох частинах. - Ч.1. - Харків: НТУ "ХПІ", 2002. - 432 с.
4. Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва. Навчальний посібник. - Львів, 2001. - 276 с.